

Spitteler mussa a nus la via

Dir ses parairi areguard las linguas

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ «Il 1953 (...) muntava la populaziun 'hispanica' dals Stadis unids forsa trais milliuns olmas. Ella fascheva ora var nov milliuns enturn 1970, suenter las leschas novas d'emigraziun sut president Lyndon Johnson. Oz cuntanscha lezza cifra strusch 57 milliuns 'Hispanics' per ina populaziun totala da 321»: Quai scriva «The Economist» (Londra) dals 14 da mars 2015 en ses supplement entitulà «America's Hispanics». I crescha pia il numer d'umans bilings cun englais e spagnol, in linguatg german ed in neolatin. Co statti en Europa? Adina pli paucs umans da lingua germana emprendan latin u franzos, adina dapli san mo pli linguatgs germans. En Svizra fan ins adina pli savens ina matura bilingua cun englais e tudestg, pia cun dus linguatgs germans, ma co statti cun ils neolatins? Tgi che na sa nagin da lezs n'enconuscha betg quella structura mentala cun ina gronda ritgezza da furmas e structures verbalas, la preferenza per verbs empè da substantivs, per verbs activs empè da passivs, per entschaiver cun in verb u percuenter da spustar lez a la fin da la construcziun e.u.v. In impressari ignorar ha ditg ina giada ch'ils linguatgs neolatins dal Grischnu sajan mo folclora. Ma ina lingua, mintga lingua è in mund spiertal, ina moda da chapir la realitad, e questa scuverta po far mintga uman che sa profundescha en dus linguatgs differents e prova da translatar dad in en l'auter.

S'avischinar a la diversitad culturala

Emprender, pratigar, avair gugent in'otra lingua, anc in'otra, puspè in'otra... Quai è la via. Il filosof tudestg Wilhelm von Humboldt (1767–1835), che saveva bleras linguas, ha ditg: «La diversitad dals linguatgs n'è betg ina diversitad da suns e da segns, mabain ina diversitad da concepziuns dal mund.» «Babylonia», revista da la «Fondazione Lingue e Culture» (1), ha intitulà ses davos numer da 2014: «2004–2014: La Svizra e las linguas». Schefredactur Gianni Ghisla (gianni.ghisla@idea-ti.ch) scriva en ses editorial quadriling: «Avant tschient onns ed a l'entschatta da l'Empira guerra mundiala, ha Carl Spitteler tegnì (...) ses pled 'Unser Schweizer Standpunkt'. En quel ha el tematisà la necessitad d'emprender ad enconuscher e chapir meglier in l'auter, la coesiun naziunala, la neutralitad, il respect da las minoritads. Ma Spitteler ha era discuri da la modestadad enstagl da l'arroganza che ans surmaina, oz sco antruras, da criticar in e scadin, ils Tudestgs u ils Talians, ils Tessinai u ils Romands (sco 'menders Svizzers') (...). A quai pudain nus puspè ans referir. Era cun 'Babylonia', era cun (...) las stentas per las linguas sco expressiun da la diversitad culturala, da respect e toleranza» (p. 5). L'artitgel suandant, sutscrit da Ghisla e dal romanist Georges Lüdi (georges.luedi@unibas.ch / Università da Basilea), è intitulà: «Perché la questione linguistica ci chiede di schierarci» (p. 6). Lüdi ha declerà a la «Wiener Zeitung» dals 29 d'avust 2012: «Per imprendere linguas duain ins prubar da s'avischinar a la cultura e mentalitad correspondentas.»

«La Svizra è dividida»

En «Babylonia» punctueschan ils dus auturs: «La Svizra è dividida. Da l'autra vart sa stent'ins intensivamain da stgaffir in spazi svizzer da furmazion cun armonisar ils plans d'instrucziun (...). La resistenza cunter la diversitad s'intensivescha a moda palaisa adina dapli (...) cunter l'instrucziun en

tschellas linguas naziunales (...). Ins argumentescha che la magistraglia ed ils uffants sajan surstrapatschads (...) e che l'englais saja impurtant per l'economia e la scienza. Dapi mais cumbatt'ins per proteger ils uffants cunter in pretendi surpli da linguatgs differents. Cuzunt en la Svizra alemana manegian ins ch'ins duaja schaniar ils uffants cun il tudestg standard e discurre cun els mo dialect per francar bain lur identitad. Sch'i ston propi imprendere ina segunda lingua, lura, sche pussaivel, mo l'englais uscheditg 'spir instrumental': Lez duai cunzunt gidar a lavurar, pia esser util (...). Pir lur, sche in summa, (...) lasch'ins la porta da la scola mez averta per in segund linguatg naziunal; d'in terz na discurre'ins tuttina betg (...). Cun auters plects: I sgriztga puspè ferm en las travas da las linguas en Svizra. Quaranta onns da stentas intensivas e custavilas per promover las competenzas linguisticas e meglierar l'enclieg tranter regiuns e culturas han dà fritgs che persvadan memia pauc. La ruina dal mir da Berlin il 1989 n'ha betg pudì manar la nova entschatta ch'ins sperava. Mirs novs, mo pli metaforics, paran da vegnir puspè preschentabels. Igl è palais che pusanzas spiertales e politicas gughegian da metter en dumonda valurs linguisticas e culturalas da toleranza e respect en fatscha a la malsegirezza efectiva (...). Nus duessan perquai mussar colur per lezzas valurs e per ina politica linguistica e culturala (...) che las realiseschia a moda raschunaivla. Cun visius per il futur che gidian a sortir da la via tschorva (...) pon ins dar furma ad ina Svizra che resguardia la diversitad linguistica e culturala sco ina resurta politica ed economica e scuvria la plurilinguitad, sper la quadrilinguitad, sco ina perspectiva che na smanatscha nagin (...). Lezza diversitad pertutga l'entira societad (...). La politica federala para da sustegnair duidamain talas aspiraziuns. L'emprim da december 2014 ha la cumissiun da la scienza, da l'educaziun e da la cultura dal cussegel naziunal vuschà cun 13 vuschs encunter otg per ina midada da la lescha federala da linguas: L'instrucziun en ina segunda lingua naziunala duess entschaiver il pli tard dus onns avant la fin da la scola primara» (pp. 8–9).

Curiositads da la legislaziun

La giurista Andrea Wehrli (andrea.wehrli@bfh.ch / scola universitara professiunala da Berna) ha intitulà sia contribuziun: «Il malesser d'ina naziun da voluntad che discorra da sia plurilinguitad.» Lez artitgel è forsa il pli spiertus dal'entir carnet da 96 paginas. L'autura analysescha la constituiziun svizra e la lescha federala da linguas en connex cun la realitad dal pajais; tar lez examen punctuescha la sis cuntradiziuns u paradoxs:

1. «Blers confederads rumantschs ed italofoons san fitg bain trais u quatter linguas naziunales; tschels avdants da la Svizra san savens mo in u dus linguatgs naziunals plus in'otra lingua. Sper Rumantschs ed italofoons èn ils blers plurilings en Svizra pia umans cun ragischs estras» (p. 13).
2. «Tut las publicaziuns federalas ston ins edir en tudestg, franzos e talian (...). Las leschas na valan uffizialmain betg sco traducziuns, mabain sco versiuns linguisticas equivalentas e liantas. Per interpretar leschas vegnan pia tut las trais versiuns cumparegliadas» (p. 12).
3. «En il mintgadi toleresch'ins quellas linguas [da l'immigraziun] che n'èn betg naziunales. A scola muntan ellas savens problems (...). Bleras autoritads pedagogicas las resguardan sco in agid indirect per emprenere la lingua

locala svizra (...). Ma la modesta spierta relativa, il sustegn finanziar precar e l'absenza d'apreziaziun per la savida linguistica en pli, per exempel sco rom da promoziun en l'attestat da scola, tut quai munta strusch ina stima da quella plurilinguitad. Piter èsi cunzunt sche gist lezza competenzas supplementara vegn degradada cun l'etichetta da 'lingua estra' e da 'semilinguissim'» (p. 14).

4. La lescha federala da linguas (LL) «punctuescha sias finamiras: Rinforzar 'la plurilinguitad sco tratg caracteristic da la Svizra, (...) francar la coesiun interna dal pajais, (...) promover la plurilinguitad individuala ed instituziunala' e finalmain 'mantegnair e promover rumantsch e talian sco linguas naziunales'» (p. 17, nota 1). «L'instrucziun da 'linguas naziunales duai resguardar ils aspects culturals d'in pajais pluriling'» (p. 15). Ma «la profilizaziun da l'englais en parts da l'economia ha stimulà insaquants chantuns monolings [cuzunt Turitg] da tscherner 'l'englais sco emprim linguatg ester en scola primara'. Ins ha pia privilegià ina lingua estra sin donn e cust d'ina naziunala (...). Problematic n'èsi betg che quai cuntrafa a l'art. 15 da la LL, mabain che lezza decisiun offenda la populaziun d'altres regiuns linguisticas. Blers manegian ch'ella periclitateschia la coesiun naziunala. I na smirveglià betg che cuss. fed. Alain Berset ha smanatschà d'intervegnir en la competenzas dals chantuns e ch'il parlament federal è lura sa maschadà en lezza dumonda» (p. 15).

5. «La LL prescriba che la confederaziun ed ils chantuns hajan quità, en il rom da lur competenzas, da cultivar spezialmain la lingua d'instrucziun en sia furma da standard sin mintga stgallim (...). Il diever dal dialect aleman po marginalisar umans svizzers d'in'otra regiun. Quai effectivescha cunzunt l'uscheditga 'Code-Switch-Resistenz' [pia la refusa da duvrar il tudestg da standard cun intgin che n'encliega betg il dialect]» (p. 16).

6. «Renunziar ad instruir ina segunda lingua naziunala (...) po muntar ina mutilaziun da l'identitad svizra che l'uman ha tuttina persunalmain interiusà: La Svizra è numnadamain quadrilingua» (p. 27). Cuss. naz. *Giovanni Merlini* (Minusio/TI): «Emprender gia a scola ina segunda lingua naziunala (...) dat la schientscha d'esser burgais da l'entira Svizra, betg mo d'ina regiun» (p. 33).

Survista alarmanta

Il romanist Peter Köppel (Romanshorn/SG / peter.koepfel@me.com) dat ina survista alarmanta da la situaziun culturala ed economica en pliras regiuns svizras dapi l'entschatta da noss tschientaner: «Il Tessin è sa senti marginalisà durant l'Expo 02, organisada (...) senza sia participaziun directa, danor il program 'Viver ils cunfins'.

Areguard la politica han ils progress da la 'Lega dei ticinesi', partida populista, confermà ina vigurusa tendenza a s'isolar. Economicamain ha (...) l'orientaziun bunamain esclusiva vers il martgà da lavur sur ils cunfins chavà anc dapli il foss che separa il Tessin da tschellas regiuns dal pajais; là è il talian i ferm enavos, cuzunt en scola (...). En la Svizra alemana è creschida ina partida populista e naziunalistica; ella ha savi nizzegiar politicamain l'entusiassem da blers Alemans per lur dialect e lur aversiun encunter il tudestg da standard, (...) en in'isolaziun naziunala cunter la Germania, l'Europa ed ils esters (...) cuzunt en Svizra centrala ed orientala (...)» (p. 41). Per la Lia Rumantscha (LR; www.liarumantscha.ch) s'expriman parsura *Duri Bezzola* e responsabla linguistica *Anna-Alice Dazzi Gross*: «La scola rumantscha, dapi ditg ina scola bilingua sin il stgallim primar, vegn adina pli fitg sut squitsch (...). Svilups demografics sco la depopulaziun da valladas rumantschas e l'exodus en la diaspora (...) èn grondas sfidas per la Rumantschia (...). La LR s'engascha decisivamain per la preschientscha dal rumantsch en differentas domenas. Sia strategia è dentant da procurar per in diever pragmatic da la bi- e plurilinguitad» (p. 47).

Liberar las linguas da la praschunia territoriala

Schefredactur Ghisla deditgescha las pp. 88–89 a commentar in cudesch ordvart actual che La Quotidiana ha gia preschentà ils 11 da november 2014 (p. 7): Il «Plädoyer für eine gelebte Mehrsprachigkeit» da *Romedi Arquint*, anteriur parsura da la LR (2). Arquint stigmatizescha ina menda essenziala da la legislaziun svizra areguard la protecciun da las linguas naziunales: Lezza vala be en lur intschess tradiziunala e na resguarda betg lur diasporas, ma ils territoris da tschep dal talian e dal rumantsch en Svizra èn uschè pitschens ch'ils umans minoritars ston emigrar per lavurar en l'intschess francofon u germanofon, nua che lur linguas na valan betg pli. Ghisla rapporta il postulat d'Arquint sco suonda: «Als Rumantschs u als italofoons ston ins finalmain porscher la pussaivladad d'emprender e da cultivar lur atgna lingua e cultura.» En il medem senn s'exprima il romanist *Marco Baschera* (universitad da Turitg) cun sia laudatio da trais collegas che «s'engaschan gia daditg per favurisar la preschientscha dal talian en tschellas regiuns linguisticas dal pajais» (p. 83). Ma Arquint vul anc dapli: «Quai duess valair era per las linguas da l'immigraziun. Il 'dretg fundamental a la promoziun da l'agen linguatg sco element da l'identitad persunala e collectiva' (p. 149) n'astga betg sa fermar al cunfin territorial dal chantun.» Ins duess pia midar la constituiziun federala per promover

medemamain las linguas da l'immigraziun. In diagram da l'uffizi federal da statistica infurmescha davart las tschintg linguas principalas discurrendas en famiglia suenter tudestg, franzos e talian. La principala (passa 300 000) è l'englais, savens punt tranter famigliars da derivanza differenta. Lura vegn il portugais (var 200 000), er el lingua mundiala. I suonda dus linguatgs balcanics: L'albanais (strusch 200 000) ed il serb, croat u bosniac, trais variantes dal medem tschep linguistic (bundant 160 000). La finala vegn il spagnol (bundant 160 000), puspè lingua mundiala. Il postulat d'Arquint pretenda ch'ins resguardia il pli pussaivel tut las linguas da l'immigraziun, era las pli exoticas sco il tamil (var 40 000). El sa che «les émigrés sont toujours multilingues» (p. 59): Quai ha ditg la scriptura romanda Anne Cuneo (1936–2015) da derivanza taliana.

Attatga terroristica cunter il franzos

Ils 8 e 9 d'avrigl 2015 han islamists cun computers «attatgà e bloccà uras a la lunga il canal da televisiun francofon TV5 Monde. Ses emettur da dretg public, cun sedia a Paris, vegn finanzià cuzunt da Frantscha, Belgia, Canada e Svizra; el vegn normalmain retschavi en duatschient pajais sur satellit e cabel (...). L'emettur ha pers uras a la lunga la controlla da sia preschentaziun sin l'internet e sin 'facebook' (...). Sin sia pagina d'internet han ils hackers mussà videos da propaganda da l'uscheditg 'Stadi islamic' (SI). I han drizzà al president franzos *François Hollande* in appel a metter fin a la participaziun franzosa a l'acziun dals Stadis unids en Irak cunter il SI: 'Pervi da lezza acziun han ils Franzos da schaner survegnì 'messadis' tar [la gasetta] Charlie Hebdo e Hyper Casher.' Ils 7, 8 e 9 da schaner [a Paris e Montrouge] avevan terroristis islamists mazzà deschet umans tar la redacziun da Charlie Hebdo, ina policista ed in supermartgà giudaic. Sin la pagina da 'facebook' attatgada ils 8 d'avrigl dals hackers stevan smanatschas da mort: 'Schuldads franzos, (...) as retegna da far guerra cunter il SI! Salvai la vita da vossas famiglias (...)! Dapi settember 2014 fa l'armada franzosa part d'attatgas or da l'aria cunter il SI en Irak» (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10 d'avrigl 2015, p. 5; v. La Quotidiana dals 3 da mars 2015, p. 2). Quai è la realitad fin ussa mauidada da noss tschientaner: Per cumbatter in pajais, ristg'ins d'attatgar medias en sia lingua cun computers. Quai cumprova tant pli la relevanza dals linguatgs: I vala vairamain la paina da defender, promover ed instruir nossas linguas e culturas sco preziosa ierta spiertala e da las dar la piazza duida en nossas scolas.

1. **Adressa:** cp 120, 6949 Comano/TI. ISSN 1420-0007.

2. **Turitg (NZZ, ISBN 978-3-03833-910-9) 2014.**